

Qulam Məmmədli və "Molla Nəsrəddin" jurnalı

Azərbaycan Respublikasının
Medianın İnkişafı Agentliyi

Gulbaniz BABAYEVA
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutu Mətbuat tarixi və
publisistika şöbəsinin aparıcı elmi
işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixində müstəsna xidmətləri olan Qulam Məmmədli jurnalist, teatrşünas, publisist, milli salnaməçiliyin banisi, ensiklopedik yaddaşa, zəngin təcrübəyə malik şəxsiyyət kimi adını mətbuat tariximizin qızıl səhifələrinə yazıb. Qulam Məmmədlinin yaradıcılığının mühüm bir hissəsi "Molla Nəsrəddin" jurnalı ilə bağlıdır. O, jurnalda yüksək peşəkarlıqla mürəttiblik fəaliyyəti ilə məşğul olmuş, "Molla Nəsrəddin" satirik orqanının redaktoru Cəlil Məmmədquluzadə və molla-nəsrəddinçilər quruluşu ilə sız ünsiyyəti, qazandıqı təcrübə, böyük ədəbi məktəbin əhatəsində olması sonralar "Molla Nəsrəddin" kimi monumental və möhtəşəm bir salnamənin yaranmasına stimül verdi. O, böyük realist ədəbi Cəlil Məmmədquluzadənin 100 illik yubileyi münasibəti ilə salnamə yaratmaq qarşısına məqsəd qoyub və 1966-cı ildə bu fundamental kitab işıq üzünə gətirib.

Görkəmli jurnalist və tədqiqatçı Qulam Məmmədli tərəfindən hazırlanan salnamə 1866-1932-ci illəri əhatə edir. 15 illik gərgin axtarışların nəticəsi kimi ərsəyə gələn salnamə üç dəfə - 1966, 1984 və 2009-cu illərdə çapdan çıxmışdır. Azərbaycan xalqı öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ziyalılarımızın, tədqiqatçılarımızın, gənclərimizin ehtiyaclarının ödənməsi zərurəti yenidən bu qiymətli məxəzin nəşrini gündəmə gətirdi. Məhz buna görə də 2009-cu ildə akademik İsa Həbibbəylinin təşəbbüsü, geniş və əhatəli "Ön söz" ü ilə "Molla Nəsrəddin" salnaməsi yeni əlavələr edilib zənginləşdirilərək oxucuların ixtiyarına verildi. İki nəsrin redaktoru AMEA-nın müxbir üzvü Əziz Mirəhmədov, üçüncü nəşrin redaktoru akademik İsa Həbibbəylidir. Salnamənin sonuncu nəşrinə yeni arxiv materialları, qiymətli sənədlər və geniş ictimaiyyətə məlum olmayan faktlar əlavə edən akademik

İsa Həbibbəyli mənbələrin sayını 219-a çatdırıb.

Qulam Məmmədlinin 192 məxəzdən topladığı maraqlı materiallar Cəlil Məmmədquluzadənin həyat və fəaliyyəti, onun redaktorluğu ilə nəşr olunan "Molla Nəsrəddin" jurnalının yaranması, Azərbaycan ictimai fikrinin formalaşmasındakı xidmətləri, ədəbiyyat, mətbuat tarixindəki rolu, əsas müəllifləri, çoxsaylı müxbirləri və beynəlxalq aləmdə geniş əks-sədaya səbəb olması kimi faktlar barədə zəngin məlumat verir. Tərtibçi salnamənin müqəddiməsində yazır: "Bu kitabın tərtibində dövr mətbuatdan, rəsmi dövlət sənədlərindən, şəxsi məktublardan, ayrı-ayrı adamların xatirələrindən, habelə Mirzə Cəlil və jurnalın bilavasitə əlaqədar olan əsərlərdən istifadə edilmişdir, vaxtilə ədiblə görüşən, onunla birlikdə çalışmış və müəyyən hadisələrin canlı şahidi, yaxud iştirakçısı olan şəxslərin yazıları da nəzərə alınmışdır".

Bununla yanaşı, Həmidə Məmmədquluzadənin "Mirzə Cəlil haqqında xatirələr" kitabından ədəbin yaşayış yaratdığı mühiti, nəslin, övladları, səfərləri, görkəmli şəxsiyyətlərlə məktublaşmaları və görüşləri də tarixi faktlar əsasında salnamədə əksini tapıb. Azərbaycan salnaməçiliyinin əsasını qoyan bu kitabda görkəmli tədqiqatçı böyük bir mərhələni əhatə edib, geniş və çoxşaxəli iş apararaq, müxtəlif muzey və arxivlərdə qorunub saxlanılan, o cümlədən, Moskva, Leningrad (indiki Sankt Peterburq), Tiflis, Daşkənd, Kazan, Kiyev, Aşqabad, Həştərxan və başqa şəhərlərdən qiymətli, dəyərli əlyazmaları, faktları bir arada təmərküzləşdirib, Azərbaycan ədəbiyyatına, mədəniyyət tariximizə və molla-nəsrəddinçilərə böyük töhfə verib. Bu ensiklopedik salnamə müəllifin sağlığında iki dəfə - 1966-1984-cü illərdə yüksək tirajla çap olunaraq çoxsaylı oxuculara təqdim edilib. Salnamənin birinci nəşrindən keçən on yeddi il ərzində tədqiqatçı salnamə üzərində ciddi iş aparıb, tədqiqatı daha da genişləndirib, təkmilləşdirib, məzmun və ideya baxımından dərinləşdirib, əsərin dəyərini, sanbalını artırıb. Müəllif gərgin əmək sərf edərək Cəlil Məmmədquluzadənin mətbuatda dərc edilmiş bir neçə əsərini və çap olunmayan orijinal yazılarını da salnamənin təkmilləşdirilmiş ikinci variantına daxil etmişdir. Yeni əlavələr sırasında yazıcının müasirlərinin xatirələri, məktublardan, arxiv sənədləri, Cəlil Məmmədquluzadənin tamaşaya qoyulmuş əsərlərinin afişaları və proqramlar da yer almışdır. Salnamədə diqqət çəkən məqamlardan biri də Cəlil Məmmədquluzadənin 20-ci illərdən sonrakı ədəbi və ictimai fəaliyyəti ilə bağlı geniş ictimaiyyətə məlum olmayan fakt və sənədlərin toplusuna daxil edilməsidir.

"Molla Nəsrəddin" jurnalındakı yazılar təqiblərdən yaxa qurtarmaq məqsədilə gizli imzalarla dərc olunurdu. Bu imzaların əsl müəlliflərinin aşdırılması

si molla-nəsrəddinçilərə layiqli töhfədir.

Qulam Məmmədlinin ən böyük xidmətlərindən biri də çox çətin bir işin məsuliyyətini öz üzərinə götürərək "Molla Nəsrəddin" jurnalındakı imzaları toplamaq və sistemləşdirmək olub. Tədqiqatçının jurnalda əksini tapan dörd mindən artıq imzaları toplayıb aşkarlaması və nəşr etməsi "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin ölməz irsinə, molla-nəsrəddinçilərə, onun araşdırıcılarına, eləcə də jurnalın yayıldığı geniş arealın oxucularına misilsiz töhfədir. Görkəmli tədqiqatçının böyük zəhməti hesabına ərsəyə gətirdiyi və 1977-ci ildə çapdan çıxan "İmzalar" kitabı sonralar da bu sahədə fəaliyyət göstərən mənəşünas alimlərimiz üçün zəngin bir məxəz və açar rolunu oynayıb.

Doğrudur, gizli imzaların toplanması Novruz Ağayevin təşəbbüsü olub. Onun ərəb əlifbası ilə yazdığı və bir dəftərdən ibarət əlyazması "Başlangıç" adlı ön söz və üç hissədən ibarətdir. Mirzəbala Məmmədquluzadənin 1922-ci ildə çap etdirdiyi "Azərbaycan türk mətbuatı" kitabını göz önünə almaqla, Novruz Ağayevin bu sahədə ilk cığırını açdığını qeyd etmək olar. Ancaq gizli imzaların geniş araşdırılması, toplanması və fundamental şəkildə nəşri məhz Qulam Məmmədliyə məxsusdur.

Bu estafetin davamçıları-filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, mətnşünas alim Elmira Qasımova və Afaq Əliyeva Qulam Məmmədliyə dərin hörmət və ehtiram göstərərək, molla-nəsrəddinçilər tədqiqatçının ənənələrini bu gün də uğurla davam etdirir. gizli imzaların toplanması istiqamətində böyük işlər görürlər. Bütün bunlar "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin və onun nümayəndələrinin jurnalda geniş və zəngin fəaliyyətini izləmək və öyrənmək baxımından çağdaş dövrümüzdə də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qulam Məmmədlinin müstəsna xidmətlərindən biri də "Cənubi Azərbaycanın Sabiri" adlandırılan, molla-nəsrəddinçilər şair Mirzə Əli Məcəzün əsərlərini toplayıb çap etdirməsi və elm aləminə tanıtdırmasıdır. "Molla Nəsrəddin"

jurnalı 1921-ci ildə Təbrizdə nəşr edilərkən Mirzə Əli Məcəzün jurnalda "Kəbə Haxverdi" imzası ilə satirik şeirlərini dərc etdirmişdir. Qulam Məmmədli Məcəzün bir şair kimi necə kəşf etdiyini xatırlayaraq yazır: "1942-ci ilin ilk günləri idi. İrandakı Sovet Ordusu sıralarında xidmət edirdim. Təbrizdə Səttarxan xiyabanında zabit yoldaşım Süleyman Rüstəmə rast gəldim. O, əlini qoltuq cibinə saldı, qara cildli bir ümumi dəftər çıxarıb dedi:

- Qulam, bu dəftəri gözdən keçir, görənlərin nə kəsir. Onu mənə təbrizlə ziyalılardan Əli Bırəng verib. Deyir ki, bu şairin şeirləri sağlığında qadağan olunmuş.

Dəftəri alıb tələsik bir-iki şeiri oxudum, xoşuma gəldi. Süleymandan soruşdum:

- Bəs bu şeirlərin müəllifi kimdir? Adını demədimlər?

- Adı var. Hərçənd biz onu tanıyırdıq, amma deyirlər, burada o şairi çoxları tanıyırdı: Mirzə Əli Məcəzün!

Ad mənə də tanış deyildi. Dəftəri işlədiyim "Vətən yolunda" adlı qızıl əsgər qəzeti redaksiyasına gətirib diqqətlə oxumağa başladım. Şeirlərin məzmunu, üslubu, dili ilə tanış oldum və gördüm ki, Məcəzün doğrudan da möcüzə imiş. Şah zülmünün, istibdadın, mütləqiyyətin, dini xurafat və cəhalətin hakim olduğu bir ölkədə belə şeirlər yazmaq təkcə möcüzə deyil, eyni zamanda qəhrəmanlıq idi. Fikrimi Süleymana bildirdim. O da mənə dedi:

- Bəs elə isə məşğul ol!

Məşğul oldum. Şair haqqında 1942-ci il fevralın 25-də "Vətən yolunda" qəzetində "Mirzə Əli Məcəzün" başlıqlı ilk məqaləmi dərc etdirdim. Bu, mətbuatımızda Məcəzün adı çəkilən ilk yazı idi. Məqalənin yanında şairin bir-iki şeirini də çap etmişdik. Oxucular bu hadisədən çox razı qaldılar; yerli əhalidən bir neçə nəfəri Məcəzün şeirlərini gətirib mənə verdi və onlardan da istifadə etməyi arzuladı.

Görkəmli salnaməçi "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin digər üzvləri, jurnalda maraqlı satirik şeirləri və publisistik yazıları ilə çıxış edən, Azərbaycan ədəbiyyatına və ədəbiyyatşünaslığımıza böyük töhfələr verən Salnamə Mümtəz və Sabit Manafzadə kimi molla-nəsrəddinçilərin yaradıcılığına aid də maraqlı faktoloji materiallar toplamışdı.

Vətənpərvər şairimiz Abbas Səhət deyirdi: "Sabirin "Səttarxana" şeiri Təbriz inqilabına bir ordudan ziyadə xidmət etmişdir". Bu məşhur kəlamı Qulam Məmmədlinin salnaməçilik fəaliyyətinə münəvər etsək, deyə bilərik ki, cəfakəs alimin salnamələri Azərbaycan xalqına "bir ordudan ziyadə xidmət etmişdir". Azərbaycan ədəbiyyatına, molla-nəsrəddinçilərə və milli mətbuatımıza misilsiz və təmənənsiz xidmət göstərən böyük insan, unudulmaz tədqiqatçı Qulam Məmmədli fundamental salnamələr müəllifi kimi öz adını da xalqımızın tarixi salnaməsinə əbədi yazıb.